

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

AVRUPA'DA SİYASAL İLETİŞİM ANABİLİM DALI

BOSNA HERSEK'TE MEDYANIN ELE GEÇİRİLMESİ

ÖMER FARUK GÜMÜŞ

586121002

İstanbul - 2022

Özet

Türkçeye ‘medya yakalanması’ ya da ‘medyanın ele geçirilmesi’ olarak çevrilen *media capture* kavramı, hükümetlerin veya siyasetle ağ oluşturan çıkarların medyayı kontrol ettiği bir durum olarak tanımlanmaktadır. Dördüncü güç olarak tanımlanan medyanın ele geçirilmesi, siyasetin medya üzerinde de büyük bir etki sahibi olmasına olanak sağlamaktadır. Dünya siyaseti ele alındığında, siyasi ve demografik yapı bakımından en karmaşık yapılardan bir tanesine sahip olan Bosna Hersek örneğinde de medyanın böyle bir ele geçirilme yaşaması oldukça mümkün görünmektedir. Bu çalışmada, Bosna Hersek medyası özelinde ele geçirilme ile alakalı kriterler analiz edilerek bu konuyla ilgili ortaya konulan araştırma ve hazırlanan raporlardan bazıları incelenmiştir. Bu doğrultuda Bosna Hersek medyasının içerden ve dışarıdan nasıl ele geçirildiği okuyucuya aktarılmıştır. Ortak incelemelerde ortaya konulan zeminler üzerinden Bosna Hersek medyası ile Türkiye medyasının bir karşılaştırmalı analizi de çalışmada yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, ele geçirilme, medya, Türkiye.

Abstract

The concept of media capture, which translated into Turkish as 'medya yakalanması' or 'medyanın ele geçirilmesi', is defined as a situation in which governments or interests that network with politics control the media. The capture of the media, which is defined as the fourth power, allows politics to have a great influence on the media. When considering the world politics, it seems quite possible that the media could experience such a capture in the case of Bosnia and Herzegovina, which has one of the most complex structures in terms of political and demographic structure. In this study, some of the research and reports prepared on this subject were examined by analyzing the criteria related to the capture of the media of Bosnia and Herzegovina. Accordingly, how the media of Bosnia and Herzegovina was captured from inside and outside has been conveyed to the reader. A comparative analysis of the media of Bosnia and Herzegovina and the media of Turkey is also included in the study, based on the grounds set out in the joint studies.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, capture, media, Turkey.

GİRİŞ

Günümüzde medya, demokrasilerin temel dayanağı olan kuvvetler ayrılığı ilkesinin oluşturucu unsurları olan ve *güçler* olarak tanımlanan yasama, yürütme ve yargıdan sonra bir *dördüncü güç* olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda medya, objektif bir bakış açısıyla gerçekten demokratik olduğu kabul edilebilecek ülkelerde demokrasinin dördüncü ayağı görevi görmekte ve gereken durumlarda kamuoyu adına iktidarları denetleme görevini üstlenmektedir (Türk, 2013). Bu doğrultuda medya sahipleri ve çalışanları, kendi görüşleri ile paralel olarak iktidar ya da muhalefetle bağlantılar kurmakta ve ilişkiler içerisine girmektedir. Böylece siyaset, medya üzerinde de bir etki kazanmaktadır.

Bu etki durumu; medya sahipliğinde yoğunlaşma, sahiplikte şeffaflığın ortadan kalkması, çapraz tekelleşme ya da tamamen belli bir görüşteki siyasi güçlerin medyayı ele geçirmesi gibi sonuçlar doğurduğunda ise medyanın ele geçirilmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Medya ele geçirildiğinde, ülke toplumu doğru bilgiye ulaşamama ya da doğrudan bilgiye ulaşamama gibi durumlar ile karşı karşıya kalmakta ve medyayı ele geçiren kişilerin çıkarları doğrultusunda bir bakıma ‘habersiz’ bırakılmaktadır. Medyanın ele geçirilmesi durumu bugün birçok dünya ülkesinde görülebilmektedir.

Ülkelerin idari ve nüfus yapıları göz önüne alındığında, dünyadaki en karmaşık yapılardan birine sahip olan Bosna Hersek özelinde de medya ele geçirilmesinin değerlendirilebilmesi için analiz edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bu çalışmada da bu doğrultuda bazı incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, ilgili konuya örnek teşkil eden Bosna Hersek’in tarihi ve güncel durumu hakkında özet şeklinde bilgiler verilecektir. İkinci kısımda medya sektörü ele alınacak, medya araçları ve medya sektörüyle ilgili yasal zemine değinilecektir. Çalışmanın üçüncü kısmı, Bosna Hersek medyasının ele geçirilmesi ile ilgili fikir vermesi düşünülen bağımsız medya raporlarının inceleneceği kısımdır. Bu bağlamda Bosna Hersek medyasının ele geçirilmesi ile ilgili yazar görüşleri bu kısımda aktarılacaktır. Son kısımda ise Bosna Hersek medyası ile Türkiye medyası arasında kısa bir karşılaştırmalı analiz yapılacaktır.

1. BOSNA HERSEK

1.1. Tarihte Bosna Hersek

Bosna Hersek’te günümüz medyasını ele almadan önce kısaca ülkenin tarihini ve günümüzdeki siyasi, idari ve ekonomik yapısını incelemek gerekmektedir. Bugün, Balkanlar coğrafyası olarak bilinen bölgede bulunan Bosna Hersek; Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ ile

sınır komşusudur. Avrupa kıtasının güneydoğusunu oluşturan ve adı geçen ülkeleri de içerisinde barındıran Balkanlar Bölgesi, tarih boyunca birçok farklı ulusa ve bu uluslar arasında gerçekleşen birçok kanlı savaşa da ev sahipliği yapmıştır. Bu savaşların en önemlilerinden biri olarak kabul edilebilecek I. Dünya Savaşı'nın fitili bugünkü Bosna Hersek topraklarında ateşlenirken çok daha yakın bir tarihte yaşanan ve tüm dünyanın gözü önünde kanlı katliamlara sahne olan Bosna Savaşı ise Bosna Hersek topraklarında gerçekleşmiş ve günümüze önemli etkiler bırakmıştır (Gümüş, 2021).

Bosna-Hersek toprakları tarih boyunca İliyalılar, Romalılar, Hunlar, Avarlar ve Slavlar gibi toplumların kontrolüne girmiştir. Özellikle 5.-7. yüzyıllar arasında bölgede yoğunlaşan Slav kabileleri, bu süreçte Bosna Hersek topraklarına da egemen olmuş fakat 12. yüzyıldan itibaren bölge, Macar Krallığı'nın kontrolüne geçmiştir. 14. yüzyıldan itibaren bölgede fetihler gerçekleştiren Osmanlı İmparatorluğu, Fatih Sultan Mehmet'in tahtta olduğu yıllarda (1451-1481) Bosna Hersek'in fethini tamamlayarak 19. yüzyılın sonuna kadar bu toprakları kontrol altında tutmuştur. Yaklaşık 500 yıl süren Osmanlı hakimiyeti ile Bosna Hersek toplumu Müslümanlık ile tanışmış ve günümüz nüfusunun yaklaşık %50'sinden fazlasının dini olarak bilinen İslamiyet'i kabul etmiştir (Kodal, 2018).

19. yüzyılın sonlarına yaklaşırken bölgede giderek artan Sırp isyanları ve zayıflayan Osmanlı otoritesinin bir sonucu olarak 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Bosna Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş; 1908'de ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i ilhakı resmen ilan edilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar Bosna Hersek, bu imparatorluğun yönetiminde kalmıştır. (Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 1992). Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından nüfusunun büyük çoğunluğunu Sırp, Hırvatlar, Slovenler ve Boşnakların oluşturduğu fakat başka birçok etnik unsuru da bünyesinde barındıran *Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı* (1918-1929) kurulmuştur. Bosna Hersek topraklarını da sınırları içerisinde bulunduran bu çok uluslu yapıda etnik çatışmaların patlak vermesi uzun sürmemiştir. Son olarak meclise kadar sızrayan ve milletvekilleri arasında yaşanan çatışmaların sonucunda Kral Aleksander diktatörlüğünü ilan etmiş ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdüren ve yine Bosna Hersek'i de içerisine alan *Yugoslavya Krallığı* kurulmuştur (Özçelik, 2018).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Yugoslavya Krallığı yıkılarak yerine Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya ve Makedonya Cumhuriyetleri'nden oluşan ve 'İkinci Yugoslavya' olarak bilinen *Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti* kurulmuştur. Soğuk Savaş dönemine damga vuran liderlerden Josip Broz Tito önderliğinde

kurulan bu çok uluslu, üniter ve federatif yapıda da etnisiteye dayalı çatışmaların başlaması çok uzun sürmemiştir. Fakat Tito'nun hayatta olduğu dönemde bu çatışmalara fırsat verilmemesi için büyük özen gösterilmiş, başlatılan çatışma hareketleri ise fazla büyümeden bastırılmıştır. Fakat Tito'nun 1980'de hayatını kaybetmesiyle ayrılıkçı hareketler artmış ve bir bakıma Yugoslavya toplumlarını bir arada tutan unsur ortadan kaybolmuştur. Bu ayrılıkçı hareketler Yugoslavya'nın dağılış sürecini başlatmıştır. Bu süreçte bağımsızlıklarını ilan eden ilk devletler 1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan olmuş; onları 1992 yılında Bosna Hersek ve Sırbistan izlemiştir (Kodal, 2018).

Sırp lar ile Bosnalı Müslümanlar arasında çatışmalar sürerken gerçekleştirilen referandum sonucunda 1992 yılında Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç önderliğinde kurulan ve bağımsızlığı ilan edilen Bosna Hersek Cumhuriyeti, bazı Hırvatları ve özellikle de Sırp ları oldukça rahatsız etmiştir (Dağcı & Dal, 2016). Bu rahatsızlığın sonucu olarak Müslümanlar ile Sırp lar arasında yaşanan çatışmaların ve Bosnalı Müslümanlara karşı gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin dozu daha da artarak Bosna Hersek'e adeta bir kuşatma başlatılmıştır. Bu kuşatma ile 1992 yılında başlayan ve gerçekleştirilen NATO Hava Harekâtı ile son bulan Bosna Savaşı sırasında binlerce Müslüman hayatını kaybetmiş, yüz binlercesi ise ülkelerini terk ederek göç etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Bosna Savaşı; Sırp lar tarafından gerçekleştirilen, Uluslararası Adalet Divanı tarafından 2007 yılında 'soykırım' olarak kabul edilen ve 'İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da gerçekleştirilen en büyük insan katliamı' olarak nitelendirilen Srebrenitsa Soykırımı'na da sahne olmuştur (Euronews, 2021a). Savaşın ardından 14 Aralık 1995'te, Paris'te; Boşnak, Sırp ve Hırvat devlet başkanları tarafından imzalanan Dayton Antlaşması ile de Bosna Hersek'in günümüzdeki bir hayli karmaşık idari yapısı kabul edilmiştir (Dalar, 2008).

1.2. Bosna Hersek'te Güncel Durum (İdari, Ekonomik, Siyasi)

Bugün yaklaşık olarak 51.197 km² bir alanda varlığını sürdüren Bosna Hersek'in nüfusu, Dünya Bankası'nın en güncel verileri olan 2020 verilerine göre yaklaşık olarak 3.3 milyondur (World Bank, 2020). Günümüzde Bosna Hersek nüfusunun %50,11'ini Boşnaklar, %30,78'ini Sırp lar, %15,43'ünü Hırvatlar ve %3,68'ini de diğer etnik gruplara mensup vatandaşlar oluşturmaktadır. Dayton Antlaşması ile kurulan yapıda da Boşnaklar, Sırp lar ve Hırvatlar 'ülkenin kurucu halkları' olarak kabul edilmiştir. Bu yapıya göre devletin en üst makamı da her kurucu halktan bir üyenin bir araya gelmesiyle oluşan 3 kişilik 'Devlet Başkanlığı Konseyi'dir. Konsey üyeleri 4 yıllık süreyle göreve gelmekte ve bu 4 yıl içerisinde 8 aylık rotasyonlarla Devlet Başkanlığı yapmaktadır. Dayton Antlaşması'nın oluşturduğu

yapıda Bosna Hersek, 2 entite (Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti) ve 1 özerk bölgeden (Brčko Bölgesi) oluşmaktadır. Boşnak ve Hırvat nüfusun çoğunlukta olduğu Bosna Hersek Federasyonu tarafı kendi içerisinde de ‘kanton’ ismi verilen 10 bölgeye ayrılmıştır. Her kantonun kendisine ait meclisi ve hükümet başkanı bulunmakta ve dolayısıyla Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri ile birlikte ülkede toplam 13 hükümet başkanı bulunmaktadır. Bu hükümet başkanlarının yanında ülkede bir de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından seçimi onaylanan ve yasa çıkarma ya da devlet başkanını dahi görevden alma yetkisi bulunan bir ‘Yüksek Temsilci’ görev yapmaktadır (AA, 2019).

Bosna Hersek’te ulusal para birimi değiştirilebilir (konvertible) marktır. Bunun yanında avro da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bosna Hersek ekonomisine genel olarak bakıldığında, Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) 2021 yılı ocak ayı verilerine göre, gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) 21,7 Milyar \$; aynı yıl kişi başına düşen milli gelir ise 6 bin 650 \$ şeklinde hesaplanmıştır. Bunun yanında tüketici fiyat enflasyonu ortalaması %1,8; işsizliğin toplam işgücüne oranı ise %15,8 olarak kaydedilmiştir (IMF, 2021). Bosna Savaşı öncesinde sanayiye dayalı olan, üretim yapısında metal işleme, makine üretimi, tekstil ve deri gibi sektörlere yoğunlaşan ve katma değeri nispeten yüksek bir görünüm arz eden Bosna Hersek ekonomisi; günümüzde, hizmetler, bankacılık, enerji ve turizm alanlarına yapılan yatırımlarla daha farklı bir konuma gelmiş; üretim yapısındaki sektörler ise yerini gıda işleme, ağaç işleme, temel metaller ve mineraller gibi daha düşük katma değerli ürünlere bırakmıştır. Bununla birlikte, metal işleme, demir çelik, otomotiv parçaları vb. sektörlerde faaliyetler düşük oranlarda da olsa devam etmekte olup, bu sektörler ülkenin üretim ve ihracatında halen önemli bir yer tutmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021).

Bosna Hersek’te son genel seçimler 7 Ekim 2018 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Devlet Başkanlığı Konseyi’ne Hırvat üye olarak Željko Komšić (Demokratik Cephe), Boşnak üye olarak Šefik Džaferović (Demokratik Eylem Partisi) ve Sırp üye olarak Milorad Dodik (Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı) seçilmiştir. Şu an Konsey Başkanlığı’nı, yani Cumhurbaşkanlığı görevini Hırvat üye Željko Komšić yürütmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011). Yüksek Temsilcilik görevini ise 1 Ağustos 2021 tarihinde göreve getirilen Alman Diplomat Christian Schmidt yürütmektedir (Euronews, 2021b). Schmidt göreve geldikten sonra BM Genel Sekreteri Antonio Guterres’e sunduğu ilk raporunda, Dodik’in ‘ayrılıkçı söylemleri’ ile tansiyonun arttığı ülke ile ilgili olarak ‘savaş sonrası dönemin en büyük varoluşsal tehdidi’ ile karşı karşıya olduğunu ve Dodik’in ‘ayrı bir Sırp ordusu kurma’ söyleminin ‘ilan etmeden

ayrılmakla eşdeğer' olduğunu belirtmiştir (Küçük, 2021a). Bu rapor, Bosna'da günümüzde yaşanan krizin sebepleri ve güncel durumu hakkında bir fikir vermektedir.

Bosna Hersek'in Avrupa Birliği (AB) süreci ise Haziran 2003 tarihli Selanik Zirvesi'nde diğer Batı Balkanlar ülkeleri ile birlikte '*potansiyel aday ülke*' statüsünün verilmesiyle başlamıştır. Bu adımı, 2008 yılında bazı ticaret ve ortaklık anlaşmaları imzalanması ve akabinde 2010 yılında Bosna Hersek vatandaşlarının Schengen Bölgesi'ne girişlerinde vize uygulamasının kaldırılması izlemiştir (AB Türkiye Delegasyonu, 2022a). Yine 2008 yılında imzalanan İstikrar ve Ortaklık Antlaşması 2015 yılında yürürlüğe girmiş, bundan yaklaşık 8 ay sonra, yani 15 Şubat 2016'da Bosna Hersek, AB'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Bu başvuruya Avrupa Komisyonu tarafından verilen herhangi bir olumlu görüş bulunmama ile beraber, 2019 yılı Genişleme Strateji Belgesi'nde adaylığın ilanı için henüz erken olduğu belirtilmiş ve Bosna Hersek'in adaylık yönünde ilerlemesi için kapsayıcı bir yol haritası sunulmuştur. Ek olarak Bosna Hersek, NATO'nun bir üyesi olmayıp 14 Aralık 2006'da Barış İçin Ortaklık Programı'na dahil edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2019).

2. BOSNA HERSEK'TE MEDYA SEKTÖRÜ

Bosna Hersek'te medya sektörü genel olarak ele alındığında yapılabilecek en temel değerlendirme, Bosna Hersek'in demografik ve politik yapısındaki karmaşıklıkların benzer bir şekilde medya sistemine de yansıyor oluşudur. Medya sektöründe de tıpkı Bosna'nın siyasi yapısı gibi bölünmüşlükler söz konusudur. Bu değerlendirmeyi daha anlaşılabilir kılmak için medya sektörünü savaştan önce ve savaştan sonra olarak incelemek gerekmektedir.

2.1. Savaştan Önce Medya Sektörü

Bosna Savaşı'ndan önce Bosna medyası, Yugoslav Medya Sistemi'nin bir parçasıydı. Bu dönemde Bosna medyası, Bosna Hersek'in Yugoslavya içerisinde ulusal olarak en heterojen nüfusa sahip olması nedeniyle komşu cumhuriyetlerdeki medyadan çok daha sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Bilhassa Tito hayattayken halk arasında gerginlik çıkmasından korkulduğu için milliyetçilik belirtisi içeren içerikler yayımlanmasından kaçınılmasına oldukça önem gösteriliyordu. Fakat, Tito'nun ölümünün ardından, 90'lı yıllara girilirken artan milliyetçi çatışmaların da etkisiyle Yugoslav medya sisteminde bazı dönüşümler yaşanmaya başladı. Aslında Yugoslavya'daki parçalanma benzer bir şekilde medya sistemine de yansiyordu. Bu noktada Yugoslavya'nın farklı cumhuriyetlerindeki medya sistemleri, tek bir ülkenin koordinasyon içerisinde işleyen medyası olmaktan ziyade ayrı devletlerdeki medya sistemleri olarak hareket etmeye başladı. Bu durumu, gazetecilerin önemli bir kısmının iktidardaki siyasi

yapıların hizmetine girmesi ve ayrılıkçı politikaların sözcüsü olması izledi. Böylece medya sistemi, temel sorumluluklarından saparak korku ve paniği yayan bir araç haline gelmiş ve Yugoslavya'nın parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Bosna Savaşı başlamadan hemen önce, 1991 yılında Bosna-Hersek'te; 4'ü TV istasyonu, 54'ü radyo istasyonu ve 377'si gazete ve diğer yazılı medya olmak üzere toplam kayıtlı 435 medya kuruluşu vardı. Fakat savaş Bosna Hersek'teki medya altyapısını büyük ölçüde yok ederek medya sektöründeki olumlu ilerlemeyi kesintiye uğrattı. Basım-üretim yapılan noktalarının yok edildiği ve dağıtım kanallarının kesildiği savaşın sonucunda Bosna Hersek'te sağ kalan toplam aktif medya kuruluşu sayısı ise 272 olmuştur (Turçilo, 2021).

2.2. Savaşın Ardından ve Günümüzde Medya Sektörü

Özellikle medya kuruluşlarında yaşanan bu yıkım, savaş sonrasında uluslararası toplumun Bosna medyasına olağanüstü bir destek göstermesine yol açmıştır. Bu bağlamda özel vakıflar, STK'lar ve yabancı hükümetler tarafından 1996-2013 yılları arasında Bosna Hersek'e ve Bosna Hersek medyasına toplamda 100 milyon €'a yakın bağış yapılmıştır. (a.g.e., 2021). Bu dış yardımların tümü, başlangıçta Bosna Hersek'te yeniden bir medya sistemi inşa etmeyi amaçlasa da özellikle yabancı hükümetler tarafından yapılan bağışlar, son yıllarda aktörlerin değişen çıkarları sonucunda farklı bir boyuta evrilmiştir.

Günümüzde ise Bosna Hersek İletişim Düzenleme Kurumu'nun verilerine göre ülkede 107 TV istasyonu, 150 radyo istasyonu, 35 uydu ve dış yayın sağlayıcısı bulunmaktadır. Bosna Hersek Basın Konseyi'ne göre ise 8 günlük gazete, 114 periyodik (haftalık ya da aylık çıkarılan) gazete ve dergi, 7 haber ajansı ve binlerce internet (web) portalı erişilebilir durumdadır. Ayrıca üç farklı Kamu Servis Sağlayıcısı da Bosna Hersek'te aktif olarak faaliyet göstermektedir (a.g.e., 2021).

2.3. Kamu Servis Sağlayıcıları

2.3.1. Bosna Hersek Radyo ve Televizyonu (BHRT)

Hem televizyon hem de radyoda yayın yapmakta olan Bosna Hersek Radyo ve Televizyonu (BHRT), 2001 yılında uluslararası toplumun desteğiyle kurulmuştur. Günümüzde zayıf mali durumu nedeniyle ekonomik sıkıntılar ile boğuşan BHRT, Bosna Hersek'teki tek devlet düzeyli kamu hizmeti yayıncısıdır ve yayınları tüm Bosna Hersek'i kapsamaktadır (Zurovac, Mosig, & Madoleva, 2021).

2.3.2. Sırp Cumhuriyeti Radyo Televizyonu (RTRS)

'Radio-Television of the Republic of Srpska' olarak bilinen RTRS, 1994 yılında Sırp Cumhuriyeti Hükümeti tarafından kamu hizmeti yayıncısı olarak kurulmuştur. Sırp Cumhuriyeti tarafında entite düzeyinde faaliyetlerini sürdüren RTRS, siyasi anlamda büyük bir baskı altındadır ve bu baskı zaman zaman yayın politikasının bağımsızlığını sınırlamaktadır (Zurovac vd., 2021).

2.3.3. Bosna Hersek Federasyonu Radyo ve Televizyonu (FTV)

Bosna Hersek'i oluşturan diğer entite olan Bosna-Hersek Federasyonu'nun entite düzeyli kamu hizmeti yayıncısı olan FTV, eski adı olan 'RTVFBiH' kısaltmasıyla da bilinmektedir. Tıpkı RTRS gibi FTV de büyük bir siyasi baskı altındadır. Öyle ki bazı siyasi partiler, FTV üzerinde kontrol sağlamak için kendi aralarında sıkı bir mücadele vermektedir (a.g.e., 2021).

Bu 3 kamu hizmet yayıncısının da günlük olarak haber, çocuk içeriği, belgesel ve kültürel içeriği kapsayan farklı kanallar üretme ve yayınlama zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak her biri özelinde yapılan incelemeler, bu sağlayıcıların sorumluluklarını olması gerektiği ölçüde hayata geçirmedeğini göstermektedir. Bu durumun nedenlerinin başında, zayıf mali durum ve politik baskılar yer almaktadır. Özellikle RTRS ve FTV özelinde bu baskı, bu hizmet sağlayıcılarının bağımsızlıklarını sorgulatacak seviyelere ulaşmış durumdadır.

2.4. Medya Araçları ve Yasal Zemin

2.4.1. Televizyon

Uluslararası Araştırma ve Değişim Merkezi'nin (IREX) 2019 yılında yayımladığı 'Medya Sürdürülebilirlik Endeksi' raporuna göre Bosna Hersek'te televizyon, medya sektöründe yıllık reklam geliri içerisinde en yüksek paya sahip olan medya aracıdır. Rapordaki verilere göre 2018 yılında medya sektöründe elde edilen 22 Milyon €'luk reklam gelirinin %60'ı televizyonda yayınlanan reklamlara aittir. Aynı raporda yer alan verilere göre, televizyon kanalları içerisinde FTV en çok izlenen TV kanalı konumundadır. En çok izlenen kanallar listesinin devamında sırasıyla Nova BH TV ve OBN TV kanalları yer alarak ilk üç sırayı oluşturmaktadır (IREX, 2019). Listenin devamında El Cezire, N1 TV, Hayat TV, Face TV ve ATV gibi yabancı, ulusal ve entite düzeyli kanallar da yer almaktadır.

2.4.2. Radyo

Radyo, Bosna Hersek'te özellikle yaşlı nüfus için halen oldukça popüler bir medya aracıdır. Bu duruma rağmen toplumun genelinde radyoya olan ilgi bir hayli düşüktür. Televizyonun reklam gelirlerinde elde ettiği %60 oranındaki devasa payın yanında, radyonun bu gelirlerden elde ettiği oran yalnızca %7'dir (a.g.e., 2019). Zira, Bosna Hersek'te faaliyet gösteren 150 radyo istasyonunun neredeyse yarısı yerel bütçeler tarafından finanse edilen kamu medyasına aittir. Bu sebepten, birçoğu, editoryal politikaları konusunda bağımsız hareket edememekte ve profesyonel temellerden ziyade siyasi ve etnik temellere dayalı olarak baskı görmektedir (Zurovac vd., 2021). Bu zor koşullara rağmen yayın hayatına devam eden radyo istasyonları içerisinde en çok dinlenenler arasında *BH Radyo 1*, *Radyo FBiH* ve *RTRS* gibi kamusal radyo kanalları ile *Radyo Herceg Bosna*, *Bobar Radyo* ve *Radyo Stari Grad (RSG)* gibi özel radyo kanalları yer almaktadır (BBC News, 2020).

2.4.3. Yazılı Basın

Bosna Hersek Basın Konseyi'ne göre ülkede 8 günlük gazete ve 114 periyodik (haftalık ya da aylık çıkarılan) gazete ve dergi faaliyet göstermektedir. Günlük gazeteler arasında yer alan *Oslobodjenje* ve *Glas Srpske*, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında yayın hayatına başlamış oldukça köklü gazetelerdir. Bunların dışında *Dnevni Avaz* ve *Nezavisne Novine* gibi entite düzeyli gazeteler ile *Euro Blic* gibi yabancı ülke merkezli gazeteler de günlük olarak basılmaktadır (Zurovac vd., 2021). Bosna Hersek'te okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı %97,18 gibi oldukça yüksek bir seviyededir. Buna rağmen Bosna Hersek nüfusunun günlük gazetelere erişimi %1,4 ile %8,4 gibi çok düşük oranlar arasında değişmektedir. Bu düşük erişimle doğru orantılı olarak gazete ve dergilerin reklam gelirleri içerisindeki payı da %7 gibi oldukça düşük bir seviyededir (IREX, 2019).

2.4.4. İnternet

Bosna Hersek nüfusunun yaklaşık 2,3 milyonu düzenli internet kullanıcısı; yaklaşık 1,8 milyonu ise düzenli sosyal medya kullanıcısıdır (Kemp, 2021). Sosyal medyada özellikle *Facebook* platformu, %98,07'lik kullanım oranıyla diğer platformlara oldukça büyük bir fark atmış bir şekilde lider konumdadır. Öyle ki ikinci sırada yer alan *Youtube* platformunun düzenli kullanıcı oranı %0,51'dir. (Global Stats Statcounter, 2021). Bosna Hersek'teki internet portallarının tam sayısı ise bilinmemekle beraber binlerce olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar içerisinden sayılabilecek yaklaşık 100 tanesinin, profesyonelliğe doğru ilerlediği iddia edilebilirken geri kalan büyük çoğunluğunun herhangi bir kimliği ya da iletişim bilgisi dahi

bulunmamaktadır. Bu yüzden internetteki birçok portalda, manipülatif bilgilerle genel medya ve basın kuralları ihlal edilmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, Bosna Hersek'te internet ortamında bir site ya da portal kurmayı düzenleyen yasaların bulunmamasıdır. Bu bağlamda, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 2020 raporunda da Bosna Hersek'te çevrimiçi medya için hala yalnızca sınırlı düzenlemeler olduğu ve çevrimiçi platformlarda dezenformasyon ve nefret söyleminin yayılmasının arttığı ifade edilmiştir (Zurovac vd., 2021).

2.4.5. Haber Ajansları

Bosna Hersek'te bulunan sekiz haber ajansından iki tanesi (*FENA* ve *SRNA*) halka açıktır ve entite hükümetleri tarafından finanse edilmektedir. Geriye kalan haber ajanslarından ikisi (*MINA* ve *KTA BC BiH*) dini cemaatlerle doğrudan bağlantılıdır ve bu cemaatler tarafından finanse edilmektedir. Bir haber ajansı (*Anadolu Ajansı*) doğrudan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne aittir. Geriye kalan üç haber ajansı ise özel sermayeye ait haber ajanslarıdır (IREX, 2019). Sahipliklerinden de anlaşılacağı üzere, haber ajanslarının çoğunun doğrudan belirli siyasi aktörlerle bağlantılı olduğu göz önüne alındığında, çoğulculuklarının genellikle sınırlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira Bosna Hersek'te medya etik ve ahlak ilkelerinin noksanlığından da kaynaklı olarak halihazırda var olan birçok medya kuruluşu, ajans haberlerini abone olmadan kullanmakta veya haberlerine kaynak göstermeden başka kuruluşlardan kopyalayıp yapıştırmaktadır (Zurovac vd., 2021).

2.5. Yasal Zemin

Bosna Hersek'te medya sektörü ile ilgili yasal düzenlemeleri yapan üç kurum bulunmaktadır. Yasal zemini düzenleyen bu kurumlar; İletişim ve Ulaştırma Bakanlığı, Bosna Hersek İletişim Düzenleme Kurumu (CRA) ve Bosna Hersek Yazılı ve Çevrimiçi Basın Konseyi'dir (Turčilo, 2021). Bu kurumlar aracılığıyla; ifade özgürlüğü, bilgiye erişimde özgürlük, medya sektörünün sahipliği ve fonlanmasında şeffaflık, gazetecilerin ve medyanın telif hakkı ve ilgili haklarının korunması ve karalama kampanyalarına karşı birçok kanun ve düzenleme oluşturulmuştur. Böylece medya sektörünün bağımsız, şeffaf ve dürüst olarak işlemesi için gerekli yasal zemin ortaya konmuştur. Fakat Bosna Hersek açısından problem, bu kanun ve düzenlemelere uyulması ve bunların denetlenmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Medya sektörünü ilgilendiren hemen hemen her konuda bir düzenleme bulunmasına rağmen neredeyse hepsinin uygulamasında önemli problemler yaşanmaktadır.

3. BOSNA HERSEK'TE MEDYA SEKTÖRÜNÜN ELE GEÇİRİLMESİ

Bir ülkenin medya sektörü ile ilgili doğru değerlendirmeler yapabilmek için medya sektörünün tarihsel süreci, sektörde kullanılan araçlar ve yasal zemin gibi bu noktaya kadar anlatılan hususlar dışında bu ülke hakkında yayımladığı verilerden herhangi bir çıkar elde etmeyen devlet dışı uluslararası aktörlerin, uluslararası sivil toplum örgütlerinin ve kâr amacı gütmeyen uluslararası düşünce kuruluşlarının hazırladığı ülke raporları da incelenmelidir. Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde, Bosna Hersek'te medya ele geçirilmesini inceleyebilmek adına *Reporters Without Borders* (Sınır Tanımayan Gazeteciler), *Freedom House*, *International Research and Exchanges Board (IREX)* (Uluslararası Araştırma ve Değişim Merkezi) ve *Avrupa Komisyonu* tarafından Bosna Hersek medyası hakkında hazırlanan raporlar değerlendirilecektir.

3.1. *Reporters Without Borders (Sınır Tanımayan Gazeteciler)*

Sınır Tanımayan Gazeteciler örgütü (STG), her yıl düzenli olarak bir '*Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi*' hazırlamaktadır. Bu endekste, 180 ülke özelinde medya durumları ele alınarak ülkelere belli skorlar verilmekte ve sıralanmaktadır. Skorlar olumsuz durumlara göre artmakta, skor arttıkça sıralamada daha alt sıralara düşülmektedir. Örneğin; 2017 yılından beri listenin ilk sırasında yer alan ve basının en özgür olduğu ülke olarak değerlendirilen Norveç'in skoru 6.72'yken, 2020 yılında son sırada olan ve 2021'de 179. sıraya yükselen Kuzey Kore'nin skoru 81.28'dir (Reporters Without Borders, 2021a).

Bu skorların oluşturulmasında, medya sektöründe; çoğulculuk, şeffaflık, oto-sansür, yasal düzenlemeler ve suistimaller gibi temel kriterlerin durumu değerlendirilirken öldürülen ya da tutuklanan gazeteci ya da medya çalışanı sayısı da önemli bir etken olarak göz önüne alınmaktadır. Bu bağlamda alınan skorlar ile ülkeler basın özgürlüklerine göre 5 farklı kategoriye ayrılmaktadır; iyi durumda (*beyaz*), tatmin edici durumda (*sarı*), sorunlu durum (*turuncu*), zor durum (*kırmızı*) ve çok ciddi durum (*siyah*) (Reporters Without Borders, 2016).

Bu endekse göre Bosna Hersek, 2021 yılında 58. basamakta yer alarak 28.34 puanlık bir skor elde etmiş ve *turuncu* kategorideki ülkeler arasında yerini almıştır. 2013 yılında Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 68. sırada yer alan Bosna Hersek, geçen sekiz yıl içerisinde 10 basamak üste çıkarak yükselen bir grafik izlemiştir. Fakat yine de STG'nin Bosna Hersek medyası için yorumu "*Sürekli sözlü saldırıların ve milliyetçi retoriğin damgasını vurduğu kutuplaşmış siyasi iklimin, basın özgürlüğü için düşmanca bir ortam yarattığı*" (Reporters Without Borders, 2021b) şeklinde olmuştur. Yine bu değerlendirmenin devamında, Bosna Hersek medyasının

sorunlu durumu ile ilgili olarak; etnik bölünmelerin ve nefret söylemini yansıtan editoryal politikaların her zamankinden daha belirgin olduğuna, gazetecilerin etnik kökenleri nedeniyle sözlü ya da fiziksel saldırıya uğradığına, politikacıların baskı kurma, korkutma ve caydırma amaçlı olarak gazetecilere açtığı iftira davalarının otosansürü devam ettirdiğine, çevrimiçi medyaya ve medya sahipliğinin şeffaflığına ilişkin hiçbir yasanın çıkarılmadığına ve var olan yasaların uygulanmasında sıkıntılar olduğuna değinilmiştir (a.g.e., 2021b).

3.2. Freedom House

Freedom House örgütü ise her yıl düzenli olarak ülkeleri; siyasi haklar ve çoğulculuk, sivil özgürlükler, devletin işleyişi ve hukukun üstünlüğü gibi kriterler üzerinden değerlendirdiği bir '*Küresel Özgürlük Endeksi*'; bunun yanında bir de demokratik yönetim, seçim süreçleri, sivil toplum, medya bağımsızlığı ve yolsuzluk gibi kriterler üzerinden değerlendirdiği bir '*Demokrasi Endeksi*' yayımlamaktadır. Bu bağlamda, hem Bosna Hersek'in bu endekslerdeki genel skorunu hem de endekslerin değerlendirme kriterleri içerisindeki medya ile ilgili başlıklardaki skorunu incelemek yerinde olacaktır.

3.2.1. Küresel Özgürlük Endeksi – 2021

Küresel Özgürlük Endeksi, Freedom House'un düzenli olarak hazırladığı, ülkelerin bir önceki başlıkta belirtilen ve onlara benzer kriterler üzerinden değerlendirildiği ve 100 tam puan üzerinden bir genel skor tayin edilerek ne kadar özgür olduğunun gösterildiği bir araştırmadır. Bu doğrultuda Freedom House, ülkelere *siyasi haklar* konusunda 40 puan üzerinden, *sivil özgürlükler* konusunda da 60 puan üzerinden bir puanlama yaparak toplamda 100 puan üzerinden bir skor vermektedir. Elde edilen skora göre ülkeler; *özgür olmayan (mor)*, *kısmen özgür (sarı)* ve *özgür (yeşil)* kategorilerine dahil edilmektedir. Araştırmanın 2021 yılına ait verilerine göre Bosna Hersek; *siyasi haklar* kategorisinde 19/40 puan, *sivil özgürlükler* kategorisinde ise 34/60 puan alarak totalde 53/100 puanla *kısmen özgür (sarı)* ülkeler kategorisinde yer almıştır. Ayrıca medya ile ilgili olarak, çalışmanın *Sivil Özgürlükler* bölümününün *İfade ve İnanç Özgürlüğü* alt başlığında yer alan *Medyanın Bağımsızlığı ve Özgürlüğü* kriterinde Bosna Hersek'e 2.00/4.00 puan verilerek bu konuda da ülke yine *kısmen özgür* olarak nitelendirilmiştir. *İfade Özgürlüğü* kriterinde ise verilen puan 3.00/4.00 olmuştur. Yine Sınır Tanımayan Gazeteciler'in çalışmasındakine benzer bir şekilde ifade özgürlüğü gibi konuların yasalarla güvence altına alınmasına rağmen bu yasaların uygulamasında problem yaşandığından ve gazetecilerin taciz, tehdit ve saldırılar ile karşı karşıya kalmasından

bahsedilmiştir. Son olarak da ülkedeki kamu servis sağlayıcılarının genellikle partizan platformlar olarak faaliyet yürüttüğüne değinilmiştir (Freedom House, 2021a).

3.2.2. Demokrasi Endeksi – 2021

Demokrasi Endeksi ise yine Freedom House'un düzenli olarak hazırladığı, bahsi geçen kriterler üzerinden değerlendirildiği ve benzer bir şekilde 100 tam puan üzerinden bir genel skor tayin edilerek bu sefer ülkelerin demokratik statüsünün belirlendiği bir çalışmadır. Elde edilen skorlar doğrultusunda ülkeler, belirli puan aralıklarına göre belirlenmiş beş farklı kategoriye dahil edilmektedir.; *konsolide demokrasi (koyu yeşil / 68-100)*, *yarı-konsolide demokrasi (açık yeşil / 51-67)*, *hibrit rejim (sarı / 34-50)*, *yarı-konsolide otoriter rejim (lila / 18-33)* ve *konsolide otoriter rejim (mor / 0-17)*. Bosna Hersek, 2021 yılında hazırlanan bu raporda 39/100 puan alarak *hibrit rejim (sarı)* kategorisinde yer almıştır. Rapora göre Bosna Hersek'te demokrasi yüzdesi %39,29; demokrasi skoru ise 3.36/7.00 şeklinde hesaplanmıştır. Bu çalışmada medya, Küresel Özgürlük Endeksi'ne kıyasla çok daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve *Bağımsız Medya* alt başlığında sunulmuştur. Bosna Hersek'in bu kriterdeki puanı ise 3.25/7.00 olarak belirtilmiştir. Yani aslında Freedom House, Bosna Hersek medyasının ne tamamen bağımsız ne de tamamen bağımlı olduğunu belirterek tıpkı demokrasisi gibi medyasının da hibrit olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu kapsamlı incelemede ilk olarak Bosna Hersek'in aşırı doymuş medya pazarında, birçok kuruluşun ticari olmayan finansman kaynaklarına bağımlı olduğundan ve bunun büyük bir sorun olmaya devam ettiğinden bahsedilmiştir. Medya sektöründe birçok firmanın yüksek oranda kamu finansmanına bağımlı olmasından dolayı siyasi baskıya açık olduğundan ve Küresel Özgürlük Endeksi'nde de değinildiği gibi gazetecilere saldırılardan ve taraflı kamu yayınlarından söz edilmiştir. Yine raporun devamında da yüksek doymuşluğuna ve ülke nüfusuna oranla oldukça kalabalık olduğuna özellikle değinilen medya ortamının; sahipleri, editörleri ya da muhabirleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan çok sayıdaki anonim internet portalı ile daha da kirlendiğinin de altı çizilmiştir. Raporda; bu portalların da ya dezenformasyon oluşturmak ve yaymak amacıyla ya da iç siyasi aktörler lehine bilgi vermek amacıyla kullanıldığı iddiasına da yer verilmiştir (Freedom House, 2021b).

3.3. IREX - International Research and Exchanges Board (Uluslararası Araştırma ve Değişim Merkezi)

Uluslararası Araştırma ve Değişim Merkezi (IREX), 1968 yılında kurulmuş ve bugün ABD, Kanada ve İsveç gibi ülkelerin Dışişleri Bakanlıkları, Açık Toplum Vakfı ve Ford Vakfı

gibi vakıflar, Facebook ve Microsoft gibi şirketler ile UNICEF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgüt ve kurumlar tarafından desteklenen bir düşünce kuruluşudur (IREX, 2022). IREX tarafından, ‘dünya çapında sürdürülebilir bağımsız medyanın gelişimini izlemek’ amacıyla birçok ülkeye yönelik araştırmalar sonucunda *Medya Sürdürülebilirlik Endeksi* adında raporlar hazırlanmaktadır. Bu bağlamda, Bosna Hersek adına da en son 2019 yılında bir Medya Sürdürülebilirlik Endeksi çalışması gerçekleştirilmiş ve bazı değerlendirme ve sonuçlar ortaya konulmuştur. Raporda yer alan beş kriter (*ifade özgürlüğü, profesyonel gazetecilik, haberlerde çoğulculuk, şirket yönetimi, destekleyici kurumlar*) doğrultusunda hem bu kriterlere özel değerlendirmeler ve puanlar hem de bu kriterler üzerinden bir genel değerlendirme ve genel bir puan sunulmaktadır. Raporda her ülke bu kriterlerin değerlendirilmesiyle oluşan genel tabloda, 0 ile 4 arasında verilen puanlara göre; *sürdürülemez özgür olmayan basın* (0-1), *sürdürülemez karma sistem* (1-2), *sürdürülebilirine yakın* (2-3) ve *sürdürülebilir* (3-4) şeklinde kategorize edilmiştir. Bosna Hersek medyası ise 1.74/4.00 puan alarak *sürdürülemez karma sistem* kategorisinde yer almıştır. Kriterler arasında ise 2.24/4.00 ile hem 2.00 puanın üzerindeki tek skoru hem de en yüksek skoru *ifade özgürlüğü*; 1.33/4.00 ile en düşük skoru ise *şirket yönetimi* almıştır. Tıpkı bahsedilen önceki çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da Bosna Hersek medya sektörüne yönelik olarak; mevzuattaki eksiklikler ve var olan düzenlemelerin uygulamasındaki problemler, sektörde siyasi müdahalenin yüksekliği, etnik bölünmüşlük, aşırı yoğunlaşma ve medya sahipliğinin şeffaf olmaması ile gazetecilerin maruz kaldığı taciz ve saldırılar gibi konularda önemli eleştiriler yapılmıştır (IREX, 2019).

3.4. Avrupa Komisyonu Raporları

Avrupa Komisyonu, 1998 yılından itibaren AB aday ülkelerinin Kopenhag Kriterleri’ne uyum konusunda kaydettiği gelişmeleri ve üyeliğe hazırlık sürecinde kaydettiği ilerlemeyi yıllık olarak değerlendirdiği ülke raporlarını yayımlamaktadır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022b). Komisyonunun görüş ve değerlendirmelerini yansıtan bu tek taraflı belgelerde yer alan *Bilgi Toplumu ve Medya* kriterinde medya sektörü ile ilgili olarak belirtilen görüşler de sektörün ele geçirilmesi konusunda bir değerlendirme yapabilmek açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu düşünceyle Bosna Hersek adına en güncel iki rapor olan 2020 ve 2021 yılı raporlarında ilgili başlık incelenmiştir. Her iki raporun ilgili başlığının giriş bölümünde de Bosna-Hersek’in, bilgi toplumu ve medya alanındaki hazırlıkların erken bir aşamasında olduğu ve bir önceki yıllarda verilen tavsiyelerin uygulanmasında ilerleme kaydedilmediği belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020a; 2021a).

2020 yılında yayımlanan raporda, Bosna Hersek'te medya alanında bir mevzuat ve stratejik çerçevenin mevcut olmadığı ve mevcut olanların AB müktesebatı ile uyumlu olmadığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, Bosna Hersek'in, AB müktesebatına uygun olarak elektronik medya hakkında bir yasa kabul etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Daha önce aktarılan uluslararası sivil toplum örgütleri ve bağımsız düşünce kuruluşlarının çalışmalarında yer aldığı gibi Avrupa Komisyonu raporunda da Bosna Hersek'te medya sahipliği şeffaflığına ilişkin mevzuatın ve ayrıca medyada reklamcılık mevzuatının olmadığı aktarılmış ve bu alanlarda da ilerleme kaydedilmediğinin altı çizilmiştir. Yine diğer çalışmalara benzer şekilde kamu hizmeti yayıncılarının, endişe verici bir otosansür eğilimi ile özellikle siyasi olarak kontrol edilen yönetim kurulları aracılığıyla güçlü bir siyasi etkiye maruz kaldığına dair ifadeler bu raporlarda da yer almaktadır. Bu hususlara ek olarak, Bosna Hersek'te var olan ilgili yasanın öngördüğü şekilde bir Kamu Hizmetleri Yayın Kurumu'nun da halen kurulmadığı belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020a).

2020 raporunda yer alan bu ifadelerin eksiksiz bir şekilde 2021 raporunda da yer aldığı görülmektedir (Avrupa Komisyonu, 2021a). Bu durum Bosna Hersek'te medya sektörünün düzenlenmesi ve geliştirilmesi için gösterildiği düşünülen çabaların AB tarafından da yetersiz olarak değerlendirildiğini açıkça gözler önüne sermektedir.

3.5. Sektördeki Temel Sorunlar ve Ele Geçirilme

Bu noktaya kadar aktarılan tüm çalışmalar göz önüne alınarak genel bir değerlendirme yapıldığında Bosna Hersek medya sektörü ile ilgili temel sorunlar özetle şu şekilde ön plana çıkmaktadır;

- Zor çalışma koşulları.
- Kamusal yayıncılık sistemindeki problemler.
- Medya sahiplerinin siyasi veya ekonomik lobilerle bağlantıları.
- Medya çalışanlarına yönelik rüşvet, şantaj ve tehdit.
- Sektördeki ihlallerin cezai kalmazı.
- Medyanın dijitalleşmesi sürecindeki gecikme.
- Etik standartların ve telif haklarının göz ardı edilmesi.
- Ülkedeki idari bölünmüşlük, ekonomik ve siyasi sıkıntılar.
- Otosansür.
- Medya sahipliğinde şeffaflık ile ilgili düzenlemelerin eksikliği.

- Kamu fonlarının medyaya tahsisinde şeffaflık ve düzenlemeleri içeren yasaların eksikliği.
- Medya ve reklamcılıkta, yerli ve yabancı mülkiyet yoğunlaşmasını düzenleyen bir yasanın bulunmaması.
- İfade ve bilgi özgürlüğünün yasal korumasında ve uygulamasındaki problemler.
- Dış finansmana bağıllık ve yabancı ülke merkezli medya şirketler.

Medyanın ele geçirilmesi kavramı, orijinal olarak İngilizcedeki *media capture* kavramına dayanmaktadır. Buradaki *capture* ifadesinin Türkçedeki karşılığı ‘yakalama’ ifadesidir. Bu yüzden bu kavram bazı çalışmalarda ‘medya yakalanması’ olarak da tanımlanabilmektedir. Anya Schiffrin (2018) bu kavramı “*hükümetlerin veya siyasetle ağ oluşturan çıkarların medyayı kontrol ettiği bir durum*” olarak tanımlamıştır. Yani bir ülkenin medyasının ele geçirilmiş olması medyada siyasi anlamda bir hüküm sürmenin olması anlamına gelmektedir. Bunun yanında, medya piyasasındaki yoğunlaşmalar ve çapraz tekelleşmenin ortaya çıkmasıyla da medyada bir ele geçirilmeden söz edebilmek mümkündür. Bu bilgiler ve yukarıda verilen sorunlar doğrultusunda yapılacak değerlendirme ile açıkça ortaya çıkan sonuç da Bosna Hersek medyasının büyük oranda ele geçirilmiş olduğudur. Bu sorunlara bakılarak birçok ülkede olduğu gibi bir ele geçirilmeden bahsedilebilirken Bosna Hersek özelinde bunlara ek olarak değinilebilecek farklı bir konu ise medya sektöründeki ‘dışardan’ ele geçirilme konusudur.

3.6. Bosna Hersek Medyasında Dışardan Ele Geçirilme

Bosna Hersek’teki oldukça karışık siyasi ve idari yapı ve bunun halka yansısıyla ortaya çıkan kriz dönemleri ile bu durumun yarattığı olumsuz ekonomik koşullar, ülkeyi, çevresindeki ülkeler ve konum olarak daha uzakta olmasına rağmen bölgede çıkarları bulunduğu için etkisini arttırmak isteyen yabancı ülkeler için açık ve savunmasız bir konuma düşürmektedir. Bu durumdan yararlanmak isteyen yabancı ülkeler, özellikle medya sektörüne ilgi göstermekte ve ülkedeki ajanslar ya da medya firmaları ile bağlantılar kurarak ya da doğrudan kendi ajans ya da firmaları aracılığıyla bölgede çıkarlarına yönelik faaliyetler yürütmektedir. Bu ülkelere, yakın çevrede yer alanlar olarak Sırbistan ve Hırvatistan; bölgeye daha uzak fakat çıkarları için daima faaliyet yürütenler olarak da Rusya, Türkiye, Çin ve Katar örnek gösterilmektedir.

Rusya ele alındığında, özellikle Sırbistan üzerinden Sırp Cumhuriyeti tarafı ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir. Sırp Cumhuriyeti lideri Milorad Dodik ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in de benzer görüşlere sahip olduğu ve yaptıkları görüşmelerde 'hemfikir olmadıkları herhangi bir konu bulunmadığı' bizzat Dodik tarafından dile getirilmiştir (Balkan News, 2021). Buna ek olarak Putin, Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi'nin Komsic'ten önceki Hırvat üyesi ve Bosna Hersek'te üçüncü bir entite olarak Hırvat Entitesi söylemi ile gündeme gelen Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği'nin (HDZ BiH) lideri Dragan Čović ile de yakın ilişki içerisinde. Ayrılıkçı söylemleri ile gündeme gelen Čović'in Bosnalı Sırp lider Dodik ile de ittifak içerisinde olduğu ve birbirlerini destekledikleri bilinmektedir. Rusya, kurmuş olduğu bu siyasi bağlantıları *Sputnik Sırbistan* üzerinden Bosna Hersek toplumuna yansıtmaktadır. *Sputnik Sırbistan*'ın radyosuna ve internet sayfasına bölgeden ücretsiz erişim sağlanabiliyorken, TV kanalı ise uydu aracılığıyla Bosna Hersek'ten de izlenebilmektedir. (Center for the Study of Democracy, 2021). Ayrıca ülkede şu anda yaşanan önemli krizin sebebi olarak yaptığı "*en kısa zamanda ordu, adli sistem ve vergi sistemi gibi merkezi devlet mekanizmalarındaki yetkilerin entitelere devredilmesi gerektiği, devredilmemesi durumunda ise Sırpların bu kurumlardan çekileceği ve Sırp Cumhuriyeti'ne bağlı olarak bu kurumların yeniden kurulacağı*" açıklamasıyla gündem olan Dodik'in, bu açıklamalarının arkasında Sırp Cumhuriyeti'ni Bosna Hersek'ten ayırma ve Sırbistan ile birleşme isteği olduğu ve bunun da Rusya tarafından desteklendiği tahmin edilmektedir. (Küçük, 2021b). Öyle ki Dodik, bu açıklamalarından sonra ABD'nin kendisini yaptırım listesine almasına karşılık olarak bu kararları umursamadığını ve bunun "*Sırpları gerçek dostları olan Çin ve Ruslara daha da yakınlaştıracaklarını*" açıklamaktan çekinmemiştir (Euronews, 2022). Yine Dodik'in kontrolünde olan Sırp Cumhuriyeti kamu hizmet sağlayıcısı RTRS ile 2016'da hayatını kaybetmeden önce Dodik ile ittifak içerisinde olduğu bilinen gazeteci Željko Kopanja'nın sahibi olduğu *Nezavisne Novine* gazetesi de Rusya'ya yönelik oldukça pozitif bir yaklaşım sergilemektedir (a.g.e., 2021).

Çin'in Balkanlar'daki etkisi *Kuşak Yol Girişimi* ile 2014 yılından itibaren giderek artan bir grafik sergilerken bu etki, pandemi döneminde büyük bir ivme kazanmıştır. Özellikle Çin'in kredilendirdiği inşaat projeleri bu durumun en önemli sebeplerindedir. Zira, 613 milyon € değerindeki Tuzla Termik Santrali Projesi, 550 milyon € değerindeki Stanari Termik Santrali Projesi ve 297 milyon € değerindeki Banja Luka – Prijedor Otoyol Projesi gibi projelerin tamamı Çin kalkınma bankalarından alınan krediler ile finanse edilmiştir. Bosna Hersek'teki en yüksek siyasi kademeler tarafından onaylanan bu tür büyük yatırımlar, yerel medya

kuruluşlarının ‘bağışçı’ hakkında daha dengeli içerik yayınlaması yönündeki baskıyı da arttırmaktadır. Buna ek olarak, Bosna-Çin Dostluk Derneği tarafından işletilen China Today portalı ve bölgede yerel personel istihdam eden ve günlük yayınlar yapan Çin haber ajansı Xinhua, Bosna medya sektöründe Çin etkisinin yayılmasında önemli roller oynamaktadır (a.g.e., 2021).

Katar merkezli Al Jazeera Network, 2009 yılında açtığı bölge ofisi ile savaş sonrasında Bosna Hersek’te kurulan ilk yabancı medya şirketi konumundadır. 2011’de yayın hayatına başlayan *Al Jazeera Balkans* kanalı ile 24 saat yayın yapan ve İngilizce, Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça olarak yayınlarını sürdüren Al Jazeera da bölgedeki bir diğer önemli aktör olan Katar’ı temsil etmektedir. Her ne kadar bahsi geçen diğer ülkeler kadar etkinliği olmasa da Katar da bölgede çıkarları doğrultusunda faaliyetlerini yürüten yabancı güçlerden bir tanesi konumundadır.

Türkiye’ye bakıldığında ise Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı (AA) ile Bosna Hersek Federasyonu tarafının resmi devlet ajansı olan FENA’nın işbirliği içerisinde faaliyetler yürüttüğü görülmektedir (AA, 2018). Resmi devlet ajansları düzeyindeki bu yakın ilişkinin yanında AA’nın ülkede doğrudan yürüttüğü faaliyetler, Türk hükümetinin özellikle Bosna Hersek Federasyonu tarafında tarihsel bağlar nedeniyle halihazırda var olan sempatisini devam ettirmesinin bir yolu olarak görülmektedir. Bu sempatinin farkında olan Türkiye tarafı, aynı sempatiyi kazanamasa da ilişkileri iyi tutmak adına Sırp Cumhuriyeti ile de bağlarını koparmamaktadır. Öyle ki Dodik’in Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, kendisine bir ziyaret gerçekleştirirken geçtiğimiz kasım ayında da kendisini Ankara’da ağırlayarak önemli mesajlar vermiştir (TRT Haber, 2021). Dodik’in bu ziyaretinin ardından Türkiye’de, sahiplerinin iktidarla yakın ilişkileri bilinen haber sitelerinde, görüşmenin ardından Dodik’in “*Erdoğan’a söz verdim, başkasının istekleri için Bosna’da savaş çıkarmayacağız ve barışı sürdüreceğiz.*” (Yeni Şafak, 2021) açıklamasında bulunduğu dair haberlere yer verilmesi de Türkiye’nin Sırp Cumhuriyeti tarafıyla da iyi ilişkilerde bulunmak gayretinde olduğunu bir göstergesi olarak algılanmıştır.

4. BOSNA HERSEK MEDYASI İLE TÜRKİYE MEDYASININ KARŞILAŞTIRILMASI

Bosna Hersek medyası ile Türkiye medyasının doğru bir karşılaştırılmasını yapabilmek için bağımsız olarak her iki tarafından da değerlendirildiği raporlar ya da araştırmalar gibi ortak

zeminlerdeki verileri incelemek gerekmektedir. Bu çalışmada Bosna Hersek ile ilgili olarak incelenen raporlardan; Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı ülke raporlarında, Freedom House tarafından hazırlanan Küresel Özgürlük Endeksi'nde ve Sınır Tanımayan Gazeteciler'in hazırladığı Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde Türkiye'ye de yer verilmiştir.

Avrupa Komisyonu raporları bağlamında ele alındığında, Bosna Hersek'in medya alanındaki hazırlıkların erken bir aşamasında olduğu ve önceki yıllara göre ilerleme kaydetmediği önceki başlıkta belirtilmiştir (bkz. **3.4. Avrupa Komisyonu Raporları**). Türkiye için ise hazırlanan 2020 ve 2021 raporlarında, medya alanında belirli düzeyde hazırlıklı olduğu fakat genel olarak gerilemeler yaşandığı ifade edilmiştir. Türkiye için temel eleştiri konuları Bosna Hersek ile benzer konularda, medya finansmanında şeffaflığın olmaması ve medya firmalarının yayın politikaları üzerindeki siyasi etkiler olarak belirtilmiştir. Kamu yayıncıları konusu da benzerlik taşıyarak Türkiye'de de TRT'nin yayın bağımsızlığına ilişkin endişelerin giderilmediğinin altı çizilmiştir. Bosna Hersek'ten farklı olarak ise Türkiye'ye medya sahipliğinin tek elde yoğunlaşması, ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar ve düzenleyici makamların bağımsızlığının olmaması konularında da eleştiriler yöneltilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020b; 2021b).

Bosna Hersek'in 53/100 genel skor ve 2.00/4.00 medya bağımsızlığı skoru ile *kısmen özgür (sarı)* Freedom House'un Küresel Özgürlük Endeksi'nde Türkiye, 32/100 genel skor ve 1.00/4.00 medya bağımsızlığı skoru ile hem genel konumda hem de medya konumunda *özgür olmayan (mor)* ülkeler kategorisinde yer almıştır (Freedom House, 2021c). Sınır Tanımayan Gazeteciler'in Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde ise Türkiye, hem Bosna Hersek'e kıyasla hem de genel olarak çok daha kötü bir konumdadır. Bosna Hersek'in 58. sırada yer aldığı basın özgürlüğü sıralamasında Türkiye, 180 ülke içerisinde 153. sırada yer alarak zor durumdaki ülkeler (*kırmızı*) kategorisinde yer almış; 160. sıradan itibaren başlayan çok ciddi durumdaki ülkeler (*siyah*) kategorisine ise çok yakın bir noktada konumlanmıştır (Reporters Without Borders, 2021c). Öyle ki STG tarafından Türkiye, bazı ülkelerin ayrı bir araştırma konusu olarak ele alındığı *Media Ownership Monitor* (Medya Sahipliği İzleme Projesi) çalışmasına dahil edilmiştir. Medya ve medya sahipleri, el koyulan medya, siyasi ilişkiler ve ticari çıkarlar gibi başlıklarda çok daha derin araştırmalar sonucunda elde edilen verileri sunan bu çalışmada Türkiye için; *çapraz medya sahipliği yoğunlaşması, medya üzerinde siyasi kontrol ve dağıtım ağı sahipliği, medya finansmanında (siyasi) kontrol ve haber ajansları üzerindeki (siyasi) denetim* gibi kriterler yüksek riskli olarak nitelendirilmiştir.

SONUÇ

Dünya üzerindeki en kompleks idari ve demografik yapıya sahip ülke olarak nitelendirilebilecek ve genç sayılabilecek bir ülke olan Bosna Hersek, bu yapının her alanda getirdiği zorlukları ile medya sektöründe de karşılaşmaktadır. Bu zorluklar ile başa çıkmak adına belirli adımlar atılsa da bu çabalar yetersiz kalmakta ve medya sektörü ancak çok küçük ilerlemeler kaydetmektedir. Bu durum, küreselleşen dünyada Bosna Hersek medyasının özellikle teknolojik gelişmeler açısından oldukça geride kalmasına neden olmaktadır. Medyayı siyasetin bir aracı olarak gören iç ve dış güçler ise bu geride kalmışlıktan faydalanarak Bosna Hersek medyasını ele geçirmiştir.

Tüm bu olumsuzluklara ve ülkedeki karmaşık yapıya rağmen gösterilen çabalar, uluslararası değerlendirme kuruluşları, sivil toplum ve düşünce örgütleri tarafından dikkate alınmış ve açıklanan medya raporlarında Bosna Hersek, kendi içerisinde yaşadığı krizlere rağmen görece iyi konumlarda yer almıştır. Bu dikkate alınmanın bir örneği, devlet düzeyinde kurulması gereken ortak zemindeki medya kurumlarının kurulamaması örneği ile daha iyi anlaşılacaktır. Sırp Cumhuriyeti lideri Dodik'in var olan ortak kurumlardan bile ayrılma isteği söz konusuken medya ya da farklı sektörlerde Bosna Hersek Federasyonu tarafıyla ortaklaşa kurumlar kurmaya yanaşmayacağı oldukça açıktır.

Türk medya sektörü ile kıyaslandığında da Bosna Hersek medyası çok daha iyi bir konumdadır. Türkiye'nin köklü tarihi, yüksek nüfusu ve jeostratejik açıdan hayati önem taşıyan konumu düşünüldüğünde, Türk hükümetlerinin siyasi konumlarından bağımsız olarak medya üzerinde bir etkisinin olacağı öngörülebilir bir durumdur. Fakat Türkiye'de son yıllarda bu etki olağan dışı artmış ve medya neredeyse tamamen siyasi güçlerin ya da siyasi güçlerle bağlantılı az sayıdaki şirketin eline geçmiştir. İki ülkenin medya durumunu özetleyecek en basit örnek kuşkusuz; Bosna Hersek'te bağımsız gazetecilerin günümüzde halen ülkedeki siyasilerle alakalı yolsuzlukları ortaya çıkartması mümkünken bu olasılığın Türkiye'de uzun bir süre önce ortadan kalkmış olmasıdır. Özetle, özellikle ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim konusunda büyük baskıya maruz kalan Türk medya sektörü, Bosna Hersek gibi oldukça karmaşık ve belki de dağılma ve yeni bir savaş tehdidi ile karşı karşıya olan bir ülkenin medya sektörüne dahi kıyasla çok daha problematik ve düzelmesi zor bir konuma gelmiştir.

KAYNAKÇA

- AA. (2018, Kasım 17). *AA ile FENA arasında iş birliği*. Ocak 23, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/kurumsal-haberler/aa-ile-fena-arasinda-is-birligi/1313961> adresinden alındı
- AA. (2019, Ocak 17). *Dayton Anlaşması ve Bosna Hersek'e giydirdiği 'deli gömleği'*. Ocak 22, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dayton-anlasmasi-ve-bosna-herseke-giydirdigi-deli-gomlegi/1367340> adresinden alındı
- AB Türkiye Delegasyonu. (2022a). *Bosna Hersek*. Ocak 22, 2022 tarihinde Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: <https://www.avrupa.info.tr/tr/bosna-hersek-6976> adresinden alındı
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2022b). *İlerleme Raporları*. Ocak 23, 2022 tarihinde Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: <https://www.avrupa.info.tr/tr/ilerleme-raporlari-744> adresinden alındı
- Avrupa Komisyonu. (2020a). *Bosna Hersek 2020 Raporu*. Brüksel: Avrupa Komisyonu. Ocak 23, 2022 tarihinde alındı
- Avrupa Komisyonu. (2020b). *Türkiye 2020 Raporu*. Brüksel: Avrupa Komisyonu. Ocak 24, 2022 tarihinde alındı
- Avrupa Komisyonu. (2021a). *Bosna Hersek 2021 Raporu*. Brüksel: Avrupa Komisyonu. Ocak 23, 2022 tarihinde alındı
- Avrupa Komisyonu. (2021b). *Türkiye 2021 Raporu*. Brüksel: Avrupa Komisyonu. Ocak 24, 2022 tarihinde alındı
- Balkan News. (2021, Aralık 4). *Dodik: "Putin, Bosna'da maceraperestlik istemiyor"*. Ocak 23, 2022 tarihinde Balkan News: <https://www.balkannews.com.tr/bosna-hersek/dodik-putin-bosnada-maceraperestlik-istemiyor-h1808.html> adresinden alındı
- BBC News. (2020, Şubat 11). *Bosnia-Herzegovina profile - Media*. Ocak 22, 2022 tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/news/world-europe-17211939> adresinden alındı
- Berktaş, D. (2019, Haziran 30). *1389'dan 1914'e Destanlaştırılan Bozgun: Birinci Kosova Savaşı*. Ocak 21, 2022 tarihinde 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü: <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/1389-dan-1914-e-destanlastirilan-bozgun-birinci-kosova-savasi> adresinden alındı
- Center for the Study of Democracy. (2021). *Bosnia and Herzegovina. Tackling Kremlin's Media Capture in Southeast Europe*, 91-98.
- Dağcı, G. T., & Dal, A. (2016). Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 107-129. Ocak 21, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/269736> adresinden alındı
- Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 91-123. Ocak 22, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/154685> adresinden alındı
- Euronews. (2021a, Temmuz 11). *Srebrenitsa Soykırımı: Sürece nasıl gelindi, neler yaşandı?* Ocak 21, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2021/07/10/srebrenitsa-soykirimi-surece-nasil-gelindi-neler-yasandi#> adresinden alındı
- Euronews. (2021b, Ağustos 2). *Alman diplomat Schmidt, Sırların tepkisine rağmen Bosna Hersek Yüksek Temsilcisi oldu*. Ocak 22, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2021/08/02/alman-diplomat-schmidt-s-rplar-n-tepkisine-ragmen-bosna-hersek-yukse-temsilcisi-oldu> adresinden alındı
- Euronews. (2022, Ocak 5). *ABD'den ayrılıkçı söylemleri ile dikkat çeken Bosna Hersekli Sırp lider Dodik'e yaptırım*. Ocak 23, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2022/01/05/abd-den-ayr-l-kc-soylemleri-ile-dikkat-ceken-bosna-hersekli-s-rp-lider-dodik-e-yapt-r-m> adresinden alındı
- Freedom House. (2021a). *Freedom in the World 2021 - Bosnia and Herzegovina*. Ocak 23, 2022 tarihinde Freedom House: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2021> adresinden alındı
- Freedom House. (2021b). *Nations in Transit 2021 - Bosnia and Herzegovina*. Ocak 23, 2022 tarihinde Freedom House: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2021> adresinden alındı

- Freedom House. (2021c). *Freedom in the World 2021 - Turkey*. Ocak 24, 2022 tarihinde Freedom House: <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2021> adresinden alındı
- Global Stats Statcounter. (2021, Aralık). *Social Media Stats Bosnia And Herzegovina*. Ocak 22, 2022 tarihinde Global Stats Statcounter: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/bosnia-and-herzegovina> adresinden alındı
- Gümüş, Ö. F. (2021, Haziran 28). *632. Yıl Dönümünde I. Kosova Muharebesi*. Ocak 21, 2022 tarihinde The FEAS Journal: <https://tr.thefeasjournal.com/2021/06/28/kosova-muharebesi/> adresinden alındı
- IMF. (2021, Ocak). *Bosnia and Herzegovina*. Ocak 22, 2022 tarihinde International Monetary Fund: <https://www.imf.org/en/Countries/BIH#countrydata> adresinden alındı
- IREX. (2019). *Media Sustainability Index - Bosnia Herzegovina 2019*. IREX. Ocak 22, 2022 tarihinde <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2019-bosnia-herzegovina.pdf> adresinden alındı
- IREX. (2019). *Medya Sürdürülebilirlik Endeksi*. IREX. Ocak 23, 2022 tarihinde <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2019-bosnia-herzegovina.pdf> adresinden alındı
- IREX. (2022). *Our Supporters*. Ocak 23, 2022 tarihinde IREX: <https://www.irex.org/our-supporters> adresinden alındı
- Kemp, S. (2021). *Digital 2021: Bosnia and Herzegovina*. Datareportal. Ocak 22, 2022 tarihinde <https://datareportal.com/reports/digital-2021-bosnia-and-herzegovina#:~:text=There%20were%202.32%20million%20internet,at%2071.0%25%20in%20January%202021.> adresinden alındı
- Kodal, T. (2018). Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye (1990-1992). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 413-442. Ocak 21, 2022 tarihinde <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/tahir-kodal.pdf> adresinden alındı
- Küçük, B. (2021a, Kasım 2). *Bosna Hersek Yüksek Temsilcisi Schmidt, BM'ye rapor sundu: Ülkede bölünme ve çatışma ihtimali var*. Ocak 22, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2021/11/02/bosna-hersek-yuksek-temsilcisi-schmidt-bm-ye-rapor-sundu-ulkede-bolunme-ve-cat-sma-ihtimal> adresinden alındı
- Küçük, B. (2021b, Ekim 22). *Balkanlarda kriz sinyali: Sırp lider Dodik, Bosna Hersek'i 'parçalama' planını açıkladı*. Ocak 23, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2021/10/22/balkanlarda-kriz-sinyali-s-rp-lider-dodik-bosna-hersek-i-parcalama-plan-n-ac-klad> adresinden alındı
- Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, T. (1992). Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919). Ankara. Ocak 21, 2022 tarihinde alındı
- Özçelik, M. (2018). Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı: Sırplar ve Hırvatlar Arasındaki Sorunlar ve Krallığın Yıkılışı (1918-1929). *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19-53. Ocak 21, 2022 tarihinde <https://sosyalbilimlerdergisi.com/uploads/files/459044ae649b114f0426b657e07d07da.pdf> adresinden alındı
- Reporters Without Borders. (2016). *Detailed Methodology*. Ocak 23, 2022 tarihinde Reporters Without Borders: <https://rsf.org/en/detailed-methodology> adresinden alındı
- Reporters Without Borders. (2021a). *2021 World Press Freedom Index*. Ocak 23, 2022 tarihinde Reporters Without Borders: <https://rsf.org/en/ranking> adresinden alındı
- Reporters Without Borders. (2021b). *Bosnia-Herzegovina*. Ocak 23, 2022 tarihinde Reporters Without Borders: <https://rsf.org/en/bosnia-herzegovina> adresinden alındı
- Reporters Without Borders. (2021c). *Turkey*. Ocak 24, 2022 tarihinde Reporters Without Borders: <https://rsf.org/en/taxonomy/term/145> adresinden alındı
- Schiffirin, A. (2018). Introduction to Special Issue on Media Capture. *Journalism*, 1033-1042. Ocak 23, 2022 tarihinde <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1464884917725167> adresinden alındı

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Bosna-Hersek'in Siyasi Görünümü*. Ocak 22, 2022 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/bosna-hersek-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı. (2019). *Bosna Hersek*. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/bosna-hersek_45469.html adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. (2021). *Bosna Hersek Ülke Profili*. T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. Ocak 22, 2022 tarihinde https://ticaret.gov.tr/data/5ef328d713b876a1ec56ad8b/BOSNAHERSEK-%C3%9Clike%20Profili_2021.pdf adresinden alındı
- TRT Haber. (2021, Kasım 9). *Cumhurbaşkanı Erdoğan Milorad Dodik'i kabul etti*. Ocak 23, 2022 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-milorad-dodiki-kabul-etti-624332.html> adresinden alındı
- Turčilo, L. (2021). Media in Bosnia-Herzegovina: Pluralism and Professionalism Between Political Influences and a Divided Society. Konrad Adenauer Stiftung, & Konrad-Adenauer-Stiftung e.V. içinde, *Three Decades Later: The Media in South East Europe after 1989* (s. 36-68). Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.
- Türk, G. D. (2013). Demokrasinin Dördüncü Kuvveti Yeni Medya Teknolojileri. *XVIII. Türkiye'de İnternet Konferansı, İNETD* (s. 55-60). İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Ocak 24, 2022 tarihinde <http://inet-tr.org.tr/inetconf18/bildiri/25.pdf> adresinden alındı
- World Bank. (2020). *Total Population - Bosnia and Herzegovina*. Ocak 22, 2022 tarihinde The World Bank Data: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BA&most_recent_year_desc=false adresinden alındı
- Yeni Şafak. (2021, Kasım 12). *Sırp lider Dodik: Erdoğan'a söz verdim savaşmayacağız*. Ocak 23, 2022 tarihinde Yeni Şafak: <https://www.yenisafak.com/dunya/sirp-lider-dodik-erdogana-soz-verdim-savasmayacagiz-3711343> adresinden alındı
- Zurovac, L., Mosig, L., & Madoleva, S. (2021). *Media Outlets in Bosnia and Herzegovina*. Ocak 22, 2022 tarihinde Konrad Adenauer Stiftung: <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-outlets1> adresinden alındı